

Hanna Marczevska-Zagdańska

<https://orcid.org/0000-0003-3141-3716>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Dwie misje Archibalda C. Coolidge'a do Europy (1918–1919)

Zarys treści: Celem artykułu jest przedstawienie nieznannej lub w niewielkim stopniu poznanej aktywności międzynarodowej Archibalda C. Coolidge'a, historyka, profesora Harvard University, pioniera badań nad dziejami Rosji w USA, członka The Inquiry i Council on Foreign Relations, wieloletniego redaktora „Foreign Affairs”. Jego dwie misje z ramienia Departamentu Stanu w celu zbierania informacji: do Rosji (kwiecień–październik 1918) oraz byłej monarchii austro-węgierskiej (grudzień 1918 – maj 1919) ukazują, poprzez analizę celów, przebiegu i rezultatów, amerykańską perspektywę poznawczą regionu. Podstawą źródłową badań są drukowane amerykańskie dokumenty, listy, wspomnienia, zapiski.

Outline of content: This article aims to shed light on the lesser-known international activities of Archibald C. Coolidge. He was a historian and a professor at Harvard University, known for his pioneering research on the history of Russia in the USA. He was also a member of The Inquiry and The Council on Foreign Relations, and served as the longtime editor of Foreign Affairs. This article focuses on his two missions on behalf of the State Department: one to gather information about Russia (April–October 1918) and the other about the former Austro-Hungarian monarchy (December 1918 – May 1919). Through an analysis of the objectives, conduct, and results of these missions, the text presents an American cognitive perspective on the region. The research is based on printed American documents, letters, memoirs, and notes.

Słowa kluczowe: Archibald C. Coolidge, Thomas Woodrow Wilson, alianckie wojska interwencyjne w Rosji, konferencja pokojowa w Paryżu, Murmańsk, Archangielsk, monarchia Habsburgów, Polska, Austria, Węgry, Czechosłowacja, Jugosławia (Królestwo SHS)

Keywords: Archibald C. Coolidge, Thomas Woodrow Wilson, Allied intervention troops in Russia, Paris Peace Conference, Murmansk, Arkhangelsk, Habsburg Monarchy, Poland, Austria, Hungary, Czechoslovakia, Yugoslavia (Kingdom of SHS)

Archibald Cary Coolidge (1866–1928) wywodził się ze znamienitej, zamożnej amerykańskiej rodziny zaliczanej do bostońskiej elity. Jego ojciec Joseph Randolph Coolidge ukończył prawo na Harvard University. Jego matka Julia Coolidge z d. Gardner była krewną Josepha Peabody'ego, kupca, handlowca, właściciela statków handlowych, jednego z bardziej zamożnych w XIX w. obywateli amerykańskich, który zdominował handel między Massachusetts a Dalekim Wschodem. Do grona jego krewnych należeli m.in.: dyplomaci – brat John Gardner Coolidge, od 1908 r. poseł amerykański w Nikaragui czy wuj Thomas Jefferson Coolidge, poseł we Francji od 1892 r., oraz naukowcy – brat Harold Jefferson Coolidge, prawnik czy Julian Lowell Coolidge, matematyk, prof. Harvard University¹.

Splendoru rodzinie dodawało skoligacenie z dwoma amerykańskimi prezydentami: 3. prezydentem USA (1801–1809) Thomasem Jeffersonem oraz 30. prezydentem USA (1923–1929) Calvinem Coolidge'em. Do żartobliwych opowieści rodzinnych należała historia o omyłkowym składaniu przez nieświadomych znajomych gratulacji na ręce „nowo wybranego prezydenta Archibalda”. Staraniem też rodziny, dzięki jej wytrwałemu zaangażowaniu, przywrócono blask podupadającej posiadłości Monticello należącej do Jeffersona, a znajdującej się w Charlottesville w stanie Virginia. Utworzona w 1923 r. specjalna fundacja umożliwiła przekształcenie posiadłości w muzeum pielęgnujące pamięć i tradycje amerykańskiego systemu prezydenckiego².

Archibald Coolidge uzyskał dość wszechstronne wykształcenie, typowe dla amerykańskich sfer wyższych. Po zakończeniu w 1887 r. nauki w kraju w Harvard College, zdobywanie wiedzy kontynuował na uniwersytetach w Paryżu i Berlinie. Jego 6-letni pobyt w Europie zaowocował wieloma cennymi doświadczeniami zarówno z dziedziny nauki, jak i dyplomacji. W 1892 r. zrobił doktorat na Uniwersytecie we Fryburgu. W tym czasie, korzystając z rodzinnych koligacji i możliwości, stawiał pierwsze kroki w działalności z obszaru stosunków międzynarodowych. W latach 1890–1891 był sekretarzem w poselstwie amerykańskim w Sankt Petersburgu, 1892 r. – prywatnym sekretarzem posła amerykańskiego w Paryżu (praktyka u wujka), a w 1893 r. – sekretarzem posła amerykańskiego w Wiedniu³.

Po powrocie do Stanów Zjednoczonych, w 1893 r. otrzymał posadę wykładowcy historii na Harvard University, a następnie w 1908 r. przeszedł na etat profesora tejże uczelni. Młody, ambitny, energiczny, o szerokich horyzontach, swoimi działaniami, nowatorskimi pomysłami, szeroką aktywnością tak naukową, jak i administracyjną zapisał się na trwale złotymi zgłoskami w dziejach tego prestiżowego, do dziś, jednego z najlepszych uniwersytetów.

¹ Archibald Coolidge, mimo wielu zasług i osiągnięć tak na polu naukowym, jak i międzynarodowym, do dziś nie doczekał się pełnej biografii. Jedyna praca ukazująca jego życie i działalność została wydana przez członka rodziny oraz współpracownika: H.J. Coolidge, R.H. Lord, *Archibald Coolidge. Life and Letters*, Boston–New York 1932 (Freeport NY [1971]).

² *Ibidem*, s. 1–14.

³ *Ibidem*, s. 5–40.

Już w 1908 r. Archibald Coolidge stanął na czele rady Harvard Library Council, stawiając sobie za cel przekształcenie skromnej wówczas lokalnej biblioteki w prężne centrum nauki, dyskusji i wymiany poglądów, z olbrzymim i imponującym księgozbiorem. Docenieniem owych starań było powierzenie mu w 1910 r. funkcji dyrektora placówki. Dziś biblioteka ta jest trzecim co do wielkości ośrodkiem w USA, po Library of Congress i Boston Public Library, a wraz z Columbia University Libraries, Princeton University Library i New York Public Library tworzy konsorcjum udostępniające szerokim rzeszom czytelników wielomilionowy księgozbiór.

Z nie mniejszą energią Coolidge przystąpił do modernizowania systemu naukowo-dydaktycznego w swojej dyscyplinie. Jego zasługą było utworzenie nowych kierunków studiów i na stałe wprowadzenie ich do programu Wydziału Historii. Otwarty na świat, krytycznie ustosunkowany do izolacjonistycznych idei wprowadził nie tylko nauczanie dziejów Rosji (rusycystyka) czy narodów słowiańskich (słowianoznawstwo), ale także dziejów Ameryki Łacińskiej czy krajów Dalekiego Wschodu. Były to awangardowe i bezprecedensowe zmiany programowe w porównaniu z dotychczasowym dość okrojonym i mocno wybiórczym systemem studiów⁴.

Dostrzeżony i doceniony przez współczesnych nam badaczy, zwłaszcza w propagowaniu wiedzy o Rosji, obdarzony został przydomkiem promotora, prekursora czy fundatora⁵. Działalność Coolidge'a wpisywała się wyraźnie w ówczesny ogólnościatowy nurt, kiedy to zaczęły powstawać w Europie ośrodki studiów nad Rosją i Słowiańszczyzną, np.: w Londynie pod kierunkiem Roberta Setona-Watsona i Bernarda Paresa, w Paryżu – l'Institut d'Études Slaves – Ernesta Denisa czy Rzymie – Istituto per l'Europa Orientale oraz Wilnie – Instytut Europy Wschodniej czy w Niemczech – Osteuropa-Institut⁶.

Coolidge, prowadząc bardzo aktywną działalność akademicką w USA, nie zaniedbywał swoich kontaktów i pracy naukowej za granicą. Trzykrotnie reprezentował Harvard University na forum międzynarodowym. W latach 1906–1907 prowadził wykłady na kilku uniwersytetach we Francji, w latach 1908–1909 uczestniczył w kongresie naukowym w Santiago de Chile, a w latach 1913–1914 wykładał jako *exchange professor* na uniwersytecie w Berlinie⁷.

Zwieńczeniem jego dorobku naukowego były publikacje książkowe: *The United States as a World Power* (New York 1908; St. Clair Shores MI 1971), *Origins*

⁴ R.E. Byrnes, *Awakening American Education to the World. The Role of Archibald Cary Coolidge, 1866–1928*, Notre-Dame 1982.

⁵ *Idem*, *Archibald Cary Coolidge: A Founder of Russian Studies in the United States*, „Slavic Review” 37 (1978), no. 4, s. 651–667; I. Zenkevich, *Archibald Cary Coolidge: A Promoter of Russian Studies in the United States*, „Language and Text” 3 (2016), no. 3, s. 78–85.

⁶ M. Kornat, *Polska sowietologia i niemieckie Ostforschung. O Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie i Instytucie Gospodarki Wschodnioeuropejskiej w Królewcu*, „Polski Przegląd Stosunków Międzynarodowych” (2017), nr 7, s. 43–70. Zob. też: M. Filipowicz, *Emigranci i jankesi. O amerykańskich historykach Rosji*, Lublin 2007.

⁷ W.S. Ferguson, C.H. Haskins, E.F. Gay, R.B. Merriman, *Archibald Cary Coolidge 1866–1928*, „Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences” 64 (1930), no. 12, s. 514–518.

of the Triple Alliance. Three Lectures (New York 1917), *Ten Years of War and Peace* (Cambridge 1927) czy dwutomowy zbiór dokumentów *The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879–1914* (Cambridge 1920–1921, New York 1967).

Do grona najzdolniejszych i najbardziej znanych uczniów Coolidge'a, awansowanych później do roli ekspertów The Inquiry oraz delegatów na konferencję pokojową w Paryżu, zaliczani byli Robert Joseph Kerner (1887–1956) i Robert Howard Lord (1885–1954). Pierwszy z nich, znakomity badacz dziejów Rosji, założyciel w dwudziestoleciu międzywojennym Institute of Slavic Studies na uniwersytecie w Berkeley, w latach 1912–1913 przebywał w Europie – Paryż, Berlin, Sankt Petersburg, Moskwa – i przez osiem miesięcy zbierał w archiwach monarchii austro-węgierskiej materiały do pracy doktorskiej. Drugi, szczególnie zasłużony dla sprawy polskiej autor pracy o drugim rozbiórce Polski⁸, w 1921 r. wybrany został na członka korespondenta Polskiej Akademii Umiejętności i otrzymał tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie.

Wybór Archibalda Coolidge'a do tworzonej od września 1917 r. przez Edwarda Mandella House'a, na specjalne polecenie prezydenta Woodrow Wilsona, The Inquiry wydawał się oczywisty, naturalny i stanowił ukoronowanie całej dotychczasowej działalności, uznanie dorobku naukowego i międzynarodowego prestiżu. Niemłody, na tle innych członków, 51-letni nestor otrzymał, co było do przewidzenia, kierownictwo sekcją o nazwie „Rosja i Europa Wschodnia”. Jego prawą ręką został Robert Lord. Roberta Kenera przydzielono natomiast do sekcji „Austro-Węgry i Włochy”, kierowanej przez Charlesa Seymoura, 32-letniego profesora historii na Yale University⁹.

Po kilku miesiącach aktywności w The Inquiry, w ramach swoich obowiązków, Coolidge otrzymał nowe odpowiedzialne i nadzwyczajne zadanie: wyjazdu do Szwecji, by stamtąd omalże z pierwszej ręki zbierać informacje o sytuacji w Rosji. Sztokholm jawił się bowiem jako idealne centrum krzyżowania się opinii, poglądów i wiadomości napływających z ogarniętej wojną domową Rosji. Sidney Mezes, dyrektor The Inquiry, zakomunikował Coolidge'owi ów zamiar w liście z 15 kwietnia 1918 r., argumentując, że każda forma pisemna lub ustna mogłaby okazać się pomocna i cenna w przygotowywaniu do konferencji pokojowej¹⁰.

Pierwotna koncepcja dość szybko została zmodyfikowana i rozszerzona o wyjazd bezpośrednio do Rosji, o ile w warunkach wojennych byłoby to możliwe. Wykorzystano udającą się w tym czasie do Rosji grupę ekspertów z War

⁸ R.H. Lord, *The Second Partition of Poland. A Study in Diplomatic History*, Cambridge 1915 (przetłumaczona na język polski w 1921 r. przez Jana Kasprowicza, ze wstępem Henryka Arctowskiego).

⁹ Szerzej zob. L.E. Gelfand, *The Inquiry. American Preparations for Peace 1917–1919*, New Haven–London 1963; P. Grose, *Continuing the Inquiry. The Council on Foreign Relations from 1921 to 1996*, New York 1996; W. Shepardson, *Early History of the Council on Foreign Relations*, Stamford CT 1960.

¹⁰ H.J. Coolidge, R.H. Lord, *op. cit.*, s. 173–174.

Trade Board, agencji powołanej do kontroli importu-eksportu w czasie wojny¹¹. Coolidge, dla kamuflażu wciągnięty na listę jej uczestników, miał realizować swoje odrębne cele.

Oficjalnie pismo sekretarza stanu Roberta Lansinga z 1 maja 1918 r. informowało Coolidge'a o powołaniu go na funkcję specjalnego asystenta Departamentu Stanu i przyznaniu mu funduszy rekompensujących koszty podróży do Europy w celu zbadania sytuacji ekonomicznej i handlowej w Rosji. Dodatkowo zaopatrzonego został też w list polecający do ambasadora amerykańskiego w Rosji Davida R. Francisca, wystosowany przez Elihu Roota, uczestnika specjalnej misji amerykańskiej do Rosji (kwiecień–czerwiec 1917r.)¹².

Rzeczywisty charakter misji Coolidge'a miał być wyłącznie informacyjny i polegać na dotarciu do wiarygodnych źródeł i rozeznaniu się w miarę możliwości w faktycznej, bardzo złożonej sytuacji militarnej, społecznej i ekonomicznej rewolucyjnej Rosji¹³. Czas misji nie był ograniczony.

Swoją podróż Coolidge rozpoczął 3 czerwca 1918 r. i bez zbyteń pośpiechu, zatrzymując się po drodze w Paryżu, Londynie¹⁴, Kopenhadze i Sztokholmie, dotarł w sierpniu 1918 r. przez Bergen i Narwik do Murmańska i Archangielska. Zaledwie po trzytygodniowym tam pobycie, niespodziewanie szybko, wykorzystując nadarżającą się okazję, odpłynął na pokładzie kanadyjskiego liniowca. Do USA powrócił w październiku 1918 r.

Murmańsk, do którego przybył 21 sierpnia, wywarł na nim ogromne wrażenie. W liście do matki opisywał przede wszystkim tempo, z jakim pobudowano od podstaw miejscowość, nieistniejącą jeszcze w ogóle trzy lata wcześniej. Zwracał uwagę na strategiczne i militarne znaczenie lokalizacji portu jako jedynej niezamrażającego zimą. W Murmańsku po raz pierwszy też zetknął się z interwencyjnymi wojskami alianckimi, relokowanymi następnie do Archangielska. Oszalałymi go mnogość żołnierzy na ulicach oraz prowizoryczność wojskowego kwaterunku, nawet w wagonach kolejowych na bocznicach.

¹¹ War Trade Board powstała w 1917 r. na podstawie specjalnego rozporządzenia o handlu z nieprzyjacielem Trading with the Enemy Act. W jej skład wchodził przedstawiciel Departamentu Stanu, Departamentu Skarbu, Departamentu Rolnictwa i Departamentu Handlu.

¹² H.J. Coolidge, R.H. Lord, *op. cit.*, s. 175.

¹³ Szerzej o relacjach amerykańsko-rosyjskich okresu Wielkiej Wojny i konferencji pokojowej w Paryżu zob. H. Marczevska-Zagdańska, *Misja Williama Bullitta do Rosji (luty–marzec 1919). Błąd czy nieudana próba pragmatycznego działania?*, „Kwartalnik Historyczny” 129 (2022), nr 4, s. 824–851; *eadem*, *Od przyjaźni przez zerwanie do sojuszu. Meandry amerykańsko-rosyjskich relacji do 1941*, w: *Politycy, dyplomaci i żołnierze. Studia i szkice z dziejów stosunków międzynarodowych w XX i XXI wieku ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Maciejowi Brzezińskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. D. Jeziorny, S.M. Nowinowski, R.P. Żurawski vel Grajewski, Łódź 2017, s. 223–238; A. Mania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Związku Radzieckiego w latach 1933–1941*, Warszawa 1987.

¹⁴ W Londynie spotkał się z lordem Robertem Cecillem, ministrem spraw zagranicznych Arthurem Balfourem i członkiem gabinetu wojennego Austenem Chamberlainem.

Pierwsze zadanie Coolidge'a stanowiło skontaktowanie się z ambasadorem amerykańskim w Rosji Francisem. Relacje amerykańsko-rosyjskie w tym okresie były bowiem mocno napięte i skomplikowane. 6 grudnia 1917 r. sekretarz stanu Lansing wystosował oficjalne pismo do amerykańskiego ambasadora w Rosji, nakazujące w imieniu prezydenta USA powstrzymanie się od wszelkich oficjalnych, jak i nieoficjalnych, kontaktów z nowymi rewolucyjnymi władzami. Ameryka odmawiała uznania rządów bolszewickich. Jednocześnie do walki z bolszewikami, w ramach zbrojnej interwencji, alianci utworzyli dwa fronty: północnej Rosji (czerwiec 1918 – marzec 1920) oraz syberyjski (sierpień 1918 – lipiec 1920).

Prezydent Wilson 6 lipca 1918 r. podjął decyzję o wysłaniu wojsk amerykańskich do Rosji, przede wszystkim na Syberię dla wsparcia legionu czechosłowackiego, cieszącego się w Ameryce wielką sympatią i estymą. 8 tys. żołnierzy amerykańskich utworzyło American Expeditionary Force, Syberia we Władywostoku, kolejnych 5 tys. – Polar Bear Expedition w Archangielsku¹⁵.

Coolidge, nie zastawszy Francisa w Murmańsku, 26 sierpnia wyjechał do Archangielska. Tam na miejscu zetknął się z sytuacją jeszcze bardziej złożoną, krytyczną i dramatyczną. Archangielsk, kilka tygodni wcześniej przejęty od bolszewików przez część liberalnych rewolucjonistów, stał się siedzibą najwyższego rządu obwodu północnego kierowanego przez Nikołaja Czajkowskiego.

Za zgodą i aprobatą nowych władz od 2 sierpnia do miasta zaczęły przybywać interwencyjne oddziały alianckie: 2 tys. żołnierzy brytyjskich pod dowództwem gen. Fredericka Poole'a, 4700 żołnierzy amerykańskich pod dowództwem płk. George'a E. Stewarta oraz mniej liczne oddziały francuskie i włoskie. W początkowym okresie w mieście panował totalny chaos. Każdy oddział i każdy dowódca działał na własną rękę, brakowało zsynchronizowanych działań i centralnego dowództwa, wystarczającego zaplecza: kwater, wyżywienia, łączności, transportu, którego nie zdążono na czas przesłać z Europy. Przeludnione miasto nie było w stanie zapewnić wszystkim pełnej aprowizacji.

Bezradni pozostawali również dyplomaci państw alianckich w Rosji, ignorowani nie tylko przez władze bolszewickie, ale także przez alianckich wojskowych. Przedstawicielstwa dyplomatyczne Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji czy Włoch otrzymały polecenie od władz bolszewickich opuszczenia Piotrogradu (Petersburga). Początkowo przeniesiono się do Wołody, a stamtąd dalej na północ. Ambasador USA David Francis, włoski chargé d'affaires Pietro Tomasi della Torretta, francuski ambasador Joseph Noulens, brytyjski komisarz Francis Oswald Lindley ostatecznie osiedli w Archangielsku, choć z wielu względów miejsce to nie było ani bezpieczne, ani dogodne dla ich działalności. Sami

---

¹⁵ J.C. Nelson, *The Polar Bear Expedition. The Heroes of America's Forgotten Invasion of Russia, 1918–1919*, New York NY 2019; J.M. House, D.P. Curzon, *Russian Expeditions 1917–1920*, Washington DC 2019; C.J. Richard, *When the United States Invaded Russia. Woodrow Wilson's Siberian Disaster*, Lanham 2013.

o sobie mówili, że są dyplomatami-tułaczami, dyplomatami bez stałych siedzib. Przybyli zaś, by wesprzeć suwerenny rząd północnej Rosji¹⁶.

3 września alianckie oddziały interwencyjne rozpoczęły ofensywę z Archangielska w kierunku Moskwy i wkrótce starły się z jednostkami 6 Armii, zadając im nad Dwiną i Wagą druzgocącą klęskę. Nie wszystko jednakże układało się pomyślnie. Z 5 na 6 września w Archangielsku na zapleczu alianckim doszło do przewrotu wojskowego ugrupowań monarchistycznych, oficerów i kadetów pod dowództwem Jurija Czaplina. Dotychczasowi członkowie rządu zostali aresztowani i osadzeni w klasztorze na wyspie. W mieście wybuchła panika, potęgowana chaosem, dezinformacją i dezorganizacją. Na wieść o niepokojach na tyłach i przedwczesnym nadejściu ostrej zimy (na którą alianci nie byli należycie przygotowani) ofensywę zdecydowano się przerwać. Front ustabilizował się w odległości 500 km na południe od Murmańska i 300 km od Archangielska.

Coolidge, nie czekając na dalszy rozwój wypadków, postanowił przerwać swoją misję, opuścić Rosję i jak najszybciej powrócić do Stanów Zjednoczonych. Jego specjalne zadanie zakończyło się fiaskiem. Jedynym bowiem źródłem informacji stał się nie tyle ambasador amerykański, który w nie najlepszej kondycji zdrowotnej wkrótce też wyjechał z Rosji, co konsul amerykański Felix Cole¹⁷, jedyny dyplomata, jak się wydawało, najlepiej zorientowany w sprawach rosyjskich. Jego raporty wysyłane do Waszyngtonu uważnie studiowano w Departamencie Stanu.

Generalne wnioski o sytuacji w Archangielsku i północnej Rosji były dość niekorzystne dla aliantów. Lądowanie wojskowych sił interwencyjnych zostało źle przygotowane. Brakowało koordynacji między dowódcami poszczególnych oddziałów narodowych, współpracy sojuszniczej na linii wojsko-dyplomacji, za dużo zaś było wzajemnych animozji i rywalizacji. Oprócz źle funkcjonującego systemu dowodzenia niedostatki i opóźnienia wykazywał cały system logistyczny (zakwaterowanie, wyżywienie, komunikacja, łączność, transport amunicji i sprzętu wojskowego, serwisowanie broni, transport kolejowy, samochodowy oraz rzeczny, organizacja szpitali, a nawet usługi krawieckie czy reperacja obuwia). Nie zadbano także o odpowiednie kontakty z ludnością miejscową, nie pozyskiwano jej przychylności, zrozumienia, pomocy i wsparcia¹⁸.

W niespełna dwa miesiące po powrocie z Rosji do USA Coolidge'owi powierzona została kolejna misja. Tym razem miał udać się w rejon byłej monarchii austro-węgierskiej w związku z gwałtownymi militarno-politycznymi przeobrażeniami regionu.

¹⁶ H.J. Coolidge, R.H. Lord, *op. cit.*, s. 178–183.

¹⁷ Felix Cole (1887–1969), absolwent prawa na Harvard University, konsul w Piotrogradzie, następnie w Archangielsku. Aresztowany i więziony przez bolszewików (lipiec–sierpień 1918). Od 1920 r. kolejno konsul w Rumunii, Australii, Polsce i chargé d'affaires na Łotwie. Od 1940 r. konsul we francuskiej Algierii, pierwszy sekretarz w Liberii, ambasador w Etiopii, ambasador na Cejlonie.

¹⁸ H.J. Coolidge, R.H. Lord, *op. cit.*, s. 184–187.

14 października 1918 r. rząd w Wiedniu zgodził się na warunkową kapitulację na zasadach proponowanych przez prezydenta USA Woodrow Wilsona, a 3 listopada przerwane zostały działania wojenne. 11 listopada cesarz Karol I zrzekł się kierowania państwem (ale nie abdykował). Węgry i Austria przekształcone zostały w republiki. Na gruzach imperium Habsburgów wyrosły państwa narodowe: Polska, Czechosłowacja, Jugosławia¹⁹ (Królestwo SHS²⁰).

Już 8 listopada 1918 r. House telegrafował z Paryża do Białego Domu, sygnalizując ogrom sprzecznych, czasem wykluczających się, często nieścisłych informacji napływających z Austrii, Czech czy Ukrainy. Pochodzące przeważnie ze źródeł francuskich, brytyjskich czy włoskich, odzwierciedlały interesy rządów w Paryżu, Londynie i Rzymie, nie zawsze zbieżne z interesami Waszyngtonu²¹. House sugerował zatem wysłanie w ten kluczowy rejon specjalnego obserwatora. Wybór początkowo padł na Josepha Grewa, który ze względu jednak na już wcześniej otrzymaną funkcję sekretarza delegacji amerykańskiej na konferencję pokojową w Paryżu nie mógł podjąć się nowego zadania.

Trzy dni później to właśnie Coolidge'owi powierzona została ponownie funkcja specjalnego asystenta Departamentu Stanu, tym razem opatrzona instrukcją udania się na tereny byłej monarchii austro-węgierskiej w celu zbadania sytuacji politycznej, społecznej i ekonomicznej. Lansing w odrębnym piśmie informował amerykańskich ambasadorów we Francji i Włoszech o specjalnej misji Coolidge'a, zalecając im udzielenie mu wszelkiego niezbędnego wsparcia. Departament Stanu miał jednak najwyraźniej kłopoty natury semantycznej. Bowierny wyznaczony rejon początkowo określany był wymiennie bądź jako Europa Wschodnia, bądź jako Bałkany i Ukraina.

Coolidge w swoją kolejną misję wyruszył 25 listopada, zatrzymując się na dłużej w Paryżu, dokąd wkrótce przybył prezydent Wilson z liczącą ponad 1200 członków delegacją amerykańską znaną pod nazwą American Commission to Negotiate Peace²². W Paryżu wykrystalizowała się ostateczna amerykańska koncepcja misji.

¹⁹ Na szczególną uwagę zasługuje najnowsza praca zbiorowa: T. Pudłocki, K. Ruszała, *Postwar Continuity and New Challenges in Central Europe, 1918–1923. The War that Never Ended*, New York 2022, w której historycy, m.in. Miran Marelja, Ozren Pilipović, Meta Athik, Petar Bagarić, Gábor Egry, Maciej Górny, Alessandro Volpato, Etienne Boissarie, analizują wielowątkowo sytuację w Europie Środkowej po upadku monarchii Habsburgów. Poruszane są m.in. problemy Czarnogóry w kontekście Adriatyku, kwestie dyplomacji Czechosłowacji i narodowej tożsamości, rola propagandy przemocy w konflikcie polsko-ukraińskim o Galicję Wschodnią, etniczacja antybolsewizmu czy wynarodowienie dzieci w Siedmiogrodzie.

²⁰ Państwo Serbów, Chorwatów i Słowenców, oficjalnie istniejące od 29 października 1918 r., przekształcone 1 grudnia w Królestwo SHS, dopiero w 1929 r. przemianowane zostało na Królestwo Jugosławii. W dokumentach amerykańskich używano najczęściej terminu „Yugoslavia”, ewentualnie „Jugoslavia”, na określenie bardziej terytorium Słowian Południowych niż ich państwa. Nazwa Królestwo SHS nie występuje.

²¹ Colonel House to President, (Cablegram), Paris, 8 XI 1918, w: *The Intimate Papers of Colonel House*, ed. Ch. Seymour, vol. 4, Boston–New York 1928, s. 241–242.

²² Z ogromnej literatury przedmiotu na uwagę zasługują najnowsze pozycje: L. Wolff, *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe*, Stanford 2020; L.E. Ambrosius, *Woodrow Wilson*

26 grudnia Coolidge został oficjalnie włączony w skład amerykańskiej delegacji pokojowej oraz otrzymał od Grewa polecenie udania się przez Szwajcarię do Austro-Węgier. Pole obserwacji miało obejmować zarówno terytorium byłej monarchii, jak i sąsiednie kraje, szczególnie Polskę. W Wiedniu miała mieścić się centralna siedziba, do której spływałyby raporty od agentów z Pragi, Zagrzebia, Budapesztu, Lwowa czy Warszawy²³.

Już następnego dnia Coolidge opuścił Paryż, by po kilku dniach podróży dotrzeć do Wiednia. Początkowo zakwaterowany był w hotelu Bristol, następnie, za zgodą Departamentu Stanu, przejął budynek konsulatu amerykańskiego. Przez cały czas działania misji Coolidge pozostawał w Wiedniu, opracowując raporty dotyczące Austrii. Tylko raz w styczniu udał się na Węgry do Budapesztu z pięciodniową wizytą oraz w lutym z trzydniową wizytą do Czechosłowacji do Pragi. Poza Wiedniem działał poprzez swoich wysłanników, emisariuszy, którzy we wskazanych stolicach otwierali swoje biura. I tak w Warszawie byli to por. Foster i kpt. Pashkovsky, w Pradze – Kerner, kpt. Karmazin, por. Frederic R. King, w Budapeszcie – prof. Philip Brown z Princeton University, por. Goodwin, C.M. Storey oraz por. Nicholas Roosevelt, krewny²⁴ prezydenta Franklina Delano Roosevelta (1933–1945), przyszły poseł amerykański na Węgrzech (1930–1933), w Zagrzebiu – płk Sherman Miles ukierunkowany m.in. na problemy Czarnogóry oraz Leroy King zgłębiający sprawy Chorwacji, Bośni i Dalmacji. Major Martin, stacjonujący w Wiedniu, odrębnie zajmował się sprawami Rusinów Zakarpackich, niemieckiej ludności Węgier Zachodnich, Doliny Klagenfurt stanowiącej część Karyntii²⁵.

W trakcie kilkumiesięcznej – trwającej do maja 1919 r. – misji powstała niezliczona ilość raportów, sprawozdań i analiz, obejmująca ogrom spraw związanych z rozpadem imperium Habsburgów i tworzeniem się nowych państw. Były to zarówno konflikty i spory o granice i terytoria, rywalizacje o surowce naturalne, dostęp do rzek, mórz, przemysłu czy żyznych ziem rolniczych, czasem lokalnie rozwiązywane zbrojnie, jak i wewnętrzne rozgrywki polityczne o władzę. Każdy z nadesłanych tekstów Coolidge uważnie studiował, a następnie w całości lub

---

and American Internationalism, New York 2017; A. Herman, *Wilson, Lenin, and the Birth of the New World and Internationalism*, New York 2017; T. Throntveit, *Power without Victory. Woodrow Wilson and the American Internationalist Experiment*, Chicago 2017.

²³ The Secretary of State to A.C. Coolidge [Assignment to the Commission to Negotiate Peace], The Secretary of the Commission to Negotiate Peace (Grew) to Professor A.C. Coolidge, [directions to establish headquarters in Austria], Paris 26 XII 1919, w: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (dalej: FRUS), 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 2, ed. J.V. Fuller, T. Dennett, Washington 1942, s. 218–219.

²⁴ „Mr. [Nicholas] Roosevelt did not sail for Manila and asked Mr. Hoover to cancel the appointment. The President did and sent him instead to Budapest as United States Minister. He resign when Franklin D. Roosevelt „a more distant cousin, became President”, z nekrologu Nicholasa Roosevelta w „New York Times” (17 II 1982), s. 6.

²⁵ H.J. Coolidge, R.H. Lord, *op. cit.*, s. 198.

w skróconej, opisowej wersji – ewentualnie opatrzonej komentarzem – przesyłał do delegacji amerykańskiej w Paryżu. Wszelkie dane miały prezentować aktualny rozwój sytuacji w regionie, bieżący stan potrzeb, postulaty i oczekiwania w celu usprawnienia i ułatwienia Stanom Zjednoczonym prac na konferencji pokojowej.

W Wiedniu, już od pierwszych dni pobytu, Coolidge spotkał się z ogromną życzliwością, ale i nadzieją na amerykańską pomoc i zaangażowanie. Austriacy, nie znając i nie rozumiejąc prawdziwego celu przyjazdu, potraktowali wysłannika Waszyngtonu jako oficjalnego dyplomata i zaczęli zwracać się do niego z prośbami i petycjami. Przybywali indywidualni obywatele z osobistymi problemami, z życiowymi kłopotami, jak np. brakiem wody, opału czy żywności. Posiadający rodziny w Ameryce zabiegali o wize ułatwiające połączenie z krewnymi. Przedstawiciele samorządów, delegowani z poszczególnych miast, slali apele o wstawiennictwo. Politycy szczebla centralnego szukali kontaktu z mocarstwami w Paryżu. Mihály Károlyi de Nagykaroly na przykład, węgierski prezydent i premier z lat 1918–1919, oczekiwał dopuszczenia delegacji węgierskiej do obrad pokojowych oraz zgody na przeprowadzenie wyborów ogólnokrajowych. Najbardziej skrajnym przypadkiem opisywanym przez Coolidge'a w liście do matki była osobista wizyta arcyksiężnej, niewymienionej z imienia, która zabiegała o pomoc samego prezydenta USA w uzyskaniu odszkodowania za odebrany majątek²⁶.

Po tym dosłownie najeździe interesantów Coolidge zwrócił się do sekretarza stanu Lansinga z prośbą o zmianę charakteru misji z obserwacyjnej na konsularną. Kategorycznej odmowie Waszyngtonu towarzyszyło przypomnienie podstawowej zasady neutralności i niezaangażowania. Nawet wojskowi, których było sporo, zobowiązani zostali, za zgodą macierzystych jednostek, do zdjęcia munduru i występowania po cywilnemu.

W Wiedniu Coolidge'a interesowały przede wszystkim kwestie związane z tworzeniem Republiki Austrii, przynależnością południowego Tyrolu i kształtowaniem granicy jugosłowiańsko-austriackiej²⁷. Jego rozmówcami byli m.in. kanclerz Karl Renner czy lider socjaldemokratów Victor Adler. W sprawie przyszłości Austrii odnotowywał trzy wylaniające się możliwości. Pierwsza – samodzielna Austria, mała, słaba ekonomicznie, niezdolna do utrzymania suwerenności i samodzielności, pozbawiona na rzecz Czechosłowacji przemysłu, zyskiwała niewiele sympatyków. Druga – konfederacja naddunajska, stanowiąca zmodyfikowaną wersję byłej monarchii, akceptowana była jedynie w kręgach monarchistycznych, tj. arystokracji, dawnych urzędników i oficerów. Trzecia – ciesząca się największym

²⁶ *Ibidem*, s. 200–203.

²⁷ O stosunkach amerykańsko-austriackich pisali: K. Bednar, *Transatlantic Relations and the Great War. Austria-Hungary and the United States*, Abingdon–Oxon–New York NY 2022; N.M. Phelps, *U.S.-Habsburg Relations from 1815 to the Paris Peace Conference. Sovereignty Transformed*, Cambridge–New York 2013; V. Horčíčka, *Vztahy Rakousko-Uherska a Spojených států amerických v období první světové války*, Praha 2007.

poparciem Austriaków, choć nieakceptowana przez aliantów, stanowiła zjednoczenie z Niemcami (Anschluss)²⁸.

Z dużą uwagą, na polecenie Departamentu Stanu, Coolidge śledził też losy ostatniego cesarza, Karola I, który opuścił nękaną niepokojami stolicę oraz opustoszałą rezydencję cesarską w Schönbrunn i udał się do nieskonfiskowanej jeszcze prywatnej posiadłości Habsburgów w Eckartsau²⁹. Wybór na siedzibę pałacu znajdującego się nieopodal Wiednia oraz blisko granicy węgierskiej sugerować mógł ukryte zamiary cesarza powrotu do polityki i władzy przy nadarzającej się okazji. Pucz bolszewicki na Węgrzech nie miło zaskoczył nie tylko Karola, ale także samych Austriaków, których niepokoiła możliwość wejścia wojsk alianckich na teren Austrii jako przyczółka do interwencji w Budapeszcie. Obawy te nie były bezzasadne. Coolidge sugerował jako obronę przed komunistycznym zalewem właśnie wysłanie wojsk alianckich do Wiednia dla zabezpieczenia Austrii w okresie istnienia Węgierskiej Republik Rad³⁰.

Innym tematem pozostającym w kręgu zainteresowań Amerykanów był wąski, długi pas Węgier Zachodnich, będący przedmiotem poważniejszego sporu między Austrią a Węgrami oraz Czechosłowacją w tle. Teren ten, zwany od 1921 r. Burgenland, w monarchii austro-węgierskiej wchodził w skład królestwa węgierskiego i wytyczał granicę między Zalitawią a Przedlitawią. Według spisu powszechnego z 1910 r. 74% ludności obszaru stanowili Niemcy, 15% – Chorwaci, 9% – Węgrzy. Czesi, gospodarczo kierujący się w stronę Adriatyku, widzieli dla odmiany ten region w granicach własnego państwa, łącząc korytarzem Czechów, Słowaków, Serbów, Chorwatów, Słoweńców³¹.

Zdania delegacji amerykańskiej były podzielone. Prezydent Wilson jeszcze w maju przychylił się do zachowania linii demarkacyjnej ustanowionej na mocy Ausgleichu z 1867 r. i pozostawienia Węgier Zachodnich niemieckich w granicach węgierskich. Coolidge opowiadał się za rozwiązaniami na korzyść Austrii, gdy tymczasem Albert Halstead wysłany do Wiednia z kolejną misją wykazywał daleki sceptycyzm³².

²⁸ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace, Vienna 30 I, 17 III, 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, Washington 1947, s. 240–244, 278–279.

²⁹ M. Cornwall, *The Last Years of Austria-Hungary. Essays in Political and Military History, 1908–1918*, Exeter 1990.

³⁰ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace, Vienna 22 II 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 256–258.

³¹ M. Vares, *The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy*, Jyväskylä 2008; J. Levy, *The Intermarium. Wilson, Madison, & East Central European Federalism*, New York 2007; J.D. Berlin, *The United States and the Burgenland 1918–1920*, „Austrian History Yearbook” 8 (1971), s. s. 39–59; F. Zimmermann, *The role of the Burgenland in the History of the Habsburg Monarchy*, „Austrian History Yearbook” 8 (1971), s. 7–38; K.R. Statdler, *Fifty Troubled Years: The Story of the Burgenland*, „Austrian History Yearbook” 8 (1971), s. 59–79.

³² H. Marczevska-Zagdańska, *Stany Zjednoczone wobec polityki regionalnej Polski i Czechosłowacji (1918–1939)*, w: *Międzymorze. Nadzieje i ograniczenia w polityce II Rzeczypospolitej*, red. E. Znamierowska-Rakk, Warszawa 2016, s. 267–293.

Ostateczna decyzja mocarstw pozostawiała Burgenland w granicach Austrii, podobnie jak i Vorarlberg, najbardziej wysunięty na zachód kraj związkowy dzisiejszej Austrii. Na terenie Vorarlberga przeprowadzony został plebiscyt społeczny, w którym 3/4 ludności opowiedziało się za przyłączeniem jako kantonu do Szwajcarii. Jednak wskutek sprzeciwu mocarstw i samej Szwajcarii pozostał w Republice Austrii. Coolidge tym razem nie podzielał decyzji aliantów. Traktował ten obszar kulturowo bardziej związany z Niemcami i Szwajcarią, gdy dla Austrii znaczyl niewiele³³.

Wyjątkowe zaangażowanie wykazał natomiast Coolidge w rozwiązywaniu konfliktu o Klagenfurt (część Karyntii), zdominowany w północnej części przez Niemców, a w południowej przez Słoweńców. Jego zdaniem Klagenfurt w całości powinien przypaść Austrii. Jego podzielenie zniszczyłoby nie tylko jednolitą strukturę gospodarczą, ale także wyjątkowe walory turystyczne. Sprzeciwiał się również odstąpieniu Jugosławii (Królestwu SHS) linii kolejowych, co utrudniłoby połączenia między Austrią a Włochami.

Gdy zatem po chwilowym zawieszeniu broni wybuchły walki między Austriakami a Słoweńcami o Klagenfurt³⁴, Coolidge wysłał w rejon działań zbrojnych swoich przedstawicieli: ppłk. Shermana Milesa oraz por. Kinga. Początkowo występując w roli obserwatorów, z czasem zaangażowali się do tego stopnia, że przyjęli pozycję negocjatorów i pośredników w rozmowach rozjemczych w Gratzu. Ich prace wspierali mjr Laurens Martin, ekspert w dziedzinie geografii oraz prof. Kerner, znawca języka słoweńskiego. Po zapoznaniu się w terenie z sytuacją zespół Amerykanów zaproponował nową linię demarkacyjną, traktowaną przez zwaśnione strony jako propozycję aliantów³⁵.

Wiadomość o aktywności ludzi Coolidge'a, złamaniu przez nich podstawowej zasady neutralności, zbulwersowała w Paryżu zarówno delegatów amerykańskich, jak i pozostałych reprezentantów mocarstw. Kwestia konfliktu austriacko-słoweńskiego o Klagenfurt stała się przedmiotem dyskusji na Radzie Dziesięciu. Wilson, ignorując sugestie swych emisariuszy z Wiednia, zaproponował przesłanie sprawy do rozpatrzenia przez Radę Wojenną³⁶. Jednocześnie gen. Tasker H. Bliss, niekryjący oburzenia niesubordynacją misji amerykańskiej w Europie, domagał się natychmiastowego odwołania Coolidge'a. Ostatecznie do tak drastycznych rozwiązań nie doszło. Odnośnie do Klagenfurtu 22 czerwca 1919 r. w Paryżu podjęto decyzję o przeprowadzeniu plebiscytu, który zorganizowany w październiku 1920 r. zadecydował o przynależności do Austrii.

³³ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace Major Lawrence Martin to A.C. Coolidge, Vienna 28 II, 3 III 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 264–271.

³⁴ Zob. V. Bevc, *American Diplomacy and Carinthian Slovenians*, Ljubljana 2008.

³⁵ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace, Vienna 20 I 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 498–499.

³⁶ Mr. Ellis Loring Dresel to the Secretary General of the Commission to Negotiate Peace (Grew), The Commission to Negotiate Peace to the Acting Secretary of State, Paris 26 II 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 499, 521–522.

Stanowisko Coolidge'a w wielu sprawach austriackich determinowały niepokojące słowa Rennera, mówiące o natychmiastowym podaniu się do dymisji w przypadku niemożności utrzymania integralności terytorialnej kraju, zwłaszcza utraty niemieckiego Tyrolu. Konsekwencją miał być wariant węgierski, tj. przejście władzy przez komunistów³⁷.

Węgry³⁸ stanowiły po Austrii drugi ważny obszar obserwacji misji amerykańskiej. Od czasu zawieszenia broni, podpisanego 3 listopada 1918 r. w Belgradzie, kraj wstrząsany był zewnętrznymi atakami zbrojnymi, jak i wewnętrznymi niepokojami społecznymi. Zimą 1918/1919 Rumunia i Czechosłowacja złamały rozejm, chcąc zagarnąć część węgierskiego terytorium. Paryż zabronił Węgom podejmowania działań militarnych, Belgrad zaś domagał się od aliantów interwencji zbrojnej. Károlyi, próbując zachować integralność terytorialną, wielkie nadzieje pokładał w programie wilsonowskim. Wiele obiecywał sobie również po wizycie Coolidge'a w dniach 15–19 stycznia³⁹.

Amerykański emisariusz w czasie pobytu na Węgrzech przyjmowany był ciepło, serdecznie, wręcz z entuzjazmem. Na dworcu w Budapeszcie, jak i na ulicach witały go tłumy z portretami Wilsona i hasłem: „Nadzieję pokładamy w Bogu i prezydencie Wilsonie”. Na cześć Coolidge'a organizowane były przyjęcia, spotkania z bankierami i finansistami, arystokratami z rodu Habsburgów (łóżę w operze odstąpił mu sam arcyksiążę), z przedstawicielami różnych partii politycznych, w tym z bolszewikami. Z prezydentem Károlyim odbył ponadgodzinną rozmowę. I choć wszędzie podkreślał, że nie ma upoważnienia do prowadzenia rozmów dyplomatycznych, to powszechnie panowało przekonanie, że po raz pierwszy Węgry mogą przedstawić aliantom swoje stanowisko⁴⁰.

Na Amerykę patrzono jak na zbawcę. Károlyi powoływał się na swoje przemówienie z 1 stycznia 1919 r., w którym określił politykę zagraniczną państwa trzema słowami: „Wilson, Wilson, Wilson”. Mile zaskoczony Coolidge pisał w raporcie do Paryża: „Ich wiara w Amerykę i prezydenta Wilsona jest wzruszająca”⁴¹.

W trakcie rozmów i spotkań nie zabrakło jednak i gorzkich czy pesymistycznych akcentów. Ostrzegano Amerykanów, że rząd węgierski, zdeterminowany w utrzymaniu integralności terytorialnej kraju na zasadach historycznych

³⁷ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace Nicholas Roosevelt to A.C. Coolidge, Vienna 2 IV, 31 III 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 281–282.

³⁸ O stosunkach amerykańsko-węgierskich pisali: T. Glant, *Through the Prism of the Habsburg Monarchy. Hungary in American Diplomacy and Public Opinion during World War I*, Boulder CO–Highland Lakes NJ 1998; I.M. Major, *American Hungarian Relations, 1918–1944*, Astor FL 1974.

³⁹ K. Mihály, *Memoirs of Michael Karolyi. Faith without Illusion*, transl. C. Karolyi, introd. A.J. Taylor, New York 1957.

⁴⁰ Professor A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace [report on impressions received during a short stay in Budapest], Budapest 19 I 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 374–375.

⁴¹ *Ibidem*.

z dostępem do Adriatyku, w chwili niepowodzenia pada się do dymisji. Wówczas władzę przejmą bolszewicy, gdyż dla Węgier nie ma innej opcji, jak wybór między wilsonizmem a bolszewizmem.

Słowa te już wkrótce miały się urzeczywistnić⁴². Rumuni niezadowoleni z istniejącej linii demarkacyjnej przekonali aliantów w Paryżu do przesunięcia jej do linii Szeged–Debreczyn–Szatmárnémeti, oderwania Siedmiogrodu oraz utworzenia neutralnej strefy kontrolowanej przez siły alianckie. Decyzja w imieniu Supreme Council została zaanonsowana w Budapeszcie przez płk. Vixa z francuskiej misji wojskowej, któremu towarzyszyli wojskowi z Wielkiej Brytanii i Włoch. Amerykanów reprezentował Nicholas Roosevelt. Károlyi ustąpił, a rządy 21 marca 1919 r. przejął Béla Kun. Została utworzona Węgierska Republika Rad⁴³.

26 marca Nicholas Roosevelt, który opuścił Budapeszt w 36 godzin po przewrocie, podkreślał, że Węgrzy desperacko uchwycili się bolszewizmu, a rewolucja węgierska miała podłoże narodowe. Za obecny rozwój wydarzeń obwiniał mocarstwa, które na konferencji pokojowej w Paryżu podjęły dość arbitralnie decyzje, niekorzystne dla Węgier⁴⁴.

27 marca sekretarz stanu Lansing przesłał na ręce prezydenta Wilsona dwa najważniejsze jego zdaniem telegramy otrzymane od prof. Browna z Budapesztu. Zawarte było w nich przekonanie o możliwości prowadzenia rozmów z bolszewikami, wynikające z zaobserwowanego mało radykalnego, a bardziej narodowego charakteru nowej władzy Béli Kuna. Postulatowi pozostawienia misji Coolidge'a na Węgrzech, w odróżnieniu od ewakuowanych misji wojskowych Francji i Wielkiej Brytanii, towarzyszyła sugestia zastosowania wobec Węgrów wilsonowskiej zasady samostanowienia⁴⁵.

17 kwietnia Brown spotkał się osobiście z Bélą Kunem. Rozmówca okazał się życzliwy oraz pełen gotowości do współpracy z aliantami. Jako przeciwnik radykalnego bolszewizmu wykazywał dużą umiejętność manewrowania między umiarkowanymi a radykalnymi siłami. Dawało to nadzieję, przy odpowiednim potraktowaniu, na pozytywne efekty w kontaktach z Węgrami. Równoległe na problemy bolszewizmu Kun patrzył z nieco szerszej perspektywy, upatrując w osobie Coolidge'a pośrednika między Włodzimierzem Leninem a aliantami. Przekonywał

⁴² G. Borsányi, *The Life of a Communist Revolutionary, Béla Kun*, Boulder, Colo.–New York 1993; P. Pastor, *Revolutions and Interventions in Hungary and Its Neighbor States, 1918–1919*, Boulder CO–Highland Lakes NJ–New York 1988; *idem*, *Hungary Between Wilson and Lenin. The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three*, Boulder CO–New York 1976.

⁴³ Szerzej o rewolucyjnych ruchach w Europie w owym okresie zob. E. Ablovatski, *Revolution and Political Violence in Central Europe. The Deluge of 1919*, Cambridge UK–New York NY 2021.

⁴⁴ C.M. Storey to Professor A.C. Coolidge [report on Bolshevism in Hungary], Nicholas Roosevelt to the Commission to Negotiate Peace [Summary of conditions in Hungary after revolution], Budapest 10 II, 26 III 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 392–393, 416–417.

⁴⁵ The Secretary of State to President Wilson, Paris 27 III 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 424.

bowiem, że mimo silnej pozycji militarnej Lenin gotowy jest zasiąść do rozmów za cenę uznania jego rządu oraz importu żywności i surowców naturalnych⁴⁶.

W Paryżu przez chwilę rozważano kwestię uznania rządu Béli Kuna. Coolidge był temu stanowczo przeciwny. Opowiadał się za francuską interwencją zbrojną i okupacją Budapesztu. Mocarstwa wykazywały początkowo daleko idące niezdecydowanie. Wyłaniały się bowiem trzy scenariusze działania. Pierwszy zakładał zezwolenie Rumunom i Czechom na podjęcie działań okupujących Węgry, prowadzące w konsekwencji do powiększenia chaosu i rozlewu krwi. Drugie – działania zbrojne aliantów, co przy 10 tys. wojsk włoskich i brytyjskich w regionie wydawało się niewystarczające. Trzecie – zastosowanie blokady uderzającej w społeczeństwo wycieńczone dostatecznie wojną. W rezultacie każda z decyzji jawiła się jako mało skuteczna, pogłębiająca katastrofalną sytuację w Europie Centralnej, a dodatkowo prowokująca sympatie społeczeństwa niemieckiego w kierunku idei komunistycznych⁴⁷.

Ostatecznie w sierpniu Rumuni bez zgody aliantów, a nawet wbrew ich stanowisku, wyruszyli zbrojnie na Budapeszt, przyczyniając się do upadku bolszewickiego rządu Béli Kuna. W traktacie wersalskim potwierdzono przyłączenie Siedmiogrodu oraz terenów położonych na zachód od niego do Rumunii. Granica rumuńsko-węgierska została ostatecznie ustalona w traktacie z Trianon 4 czerwca 1920 r.⁴⁸

Trzecim, po Austrii i Węgrzech, ważnym obszarem zainteresowania misji Coolidge'a była Czechosłowacja. Konflikt czechosłowacko-polski o Śląsk Cieszyński⁴⁹ stał się newralgicznym zagadnieniem, z którym przyszło zmierzyć się Amerykanom. 23 stycznia 1919 r., trzy dni przed polskimi wyborami parlamentarnymi, Czesi zerwali rozejm zawarty między lokalnymi władzami, ustalający linię demarkacyjną między Czechami a Polakami. Na polecenie premiera Karela Kramářa i prezydenta Tomáša Masaryka wojska czeskie, z pociągiem pancernym i artylerią, pod dowództwem płk. Josefa Šnejdárka, wkroczyły na Śląsk Cieszyński. Zawarta 3 lutego tzw. umowa paryska, nakreślająca nową prowizoryczną linię demarkacyjną, poszerzała terytorium kontrolowane przez Czechów.

⁴⁶ Philip M. Brown to A.C. Coolidge [Memorandum of a conversation with Bela Kun], Budapest 17 IV 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 437–441.

⁴⁷ Professor A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace [Opinion that invitation to Hungarian Government to send representatives to Paris], Vienna 8 V 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 455–462.

⁴⁸ *Trianon, Trianon! A Century of Political Revisionist Mythology*, ed. V. Pușcaș, I.N. Sava, Cluj-Napoca 2021; *The Great War and Memory in Central and South-Eastern Europe*, ed. O. Luthar, Boston [2016]; I. Romsics, *The Dismantling of Historic Hungary. The Peace Treaty of Trianon, 1920*, Boulder CO–New York 2002.

⁴⁹ G. Wnętrzak, *Stosunki polityczne i narodowościowe na pograniczu Śląska Cieszyńskiego i Galicji Zachodniej w latach 1897–1920*, Toruń 2014; A. Knyt, *Zaolzie. Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński 1918–2008*, Warszawa 2008; F. Buttin, *The Polish-Czechoslovak Conflict over Teschen Silesia (1918–1920): a Case Study*, „Perspectives” 5 (2005–2006), s. 63–78; J. Januszewska-Jurkiewicz, *Zaolzie w polityce rządu i opinii społeczeństwa polskiego (1925–1937)*, Katowice 2001; J. Valenta, *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*, Ostrava 1961.

Coolidge'a, który obserwował konflikt z dużą uwagą, najbardziej zaniepokoiły czeskie enuncjacje, jakoby militarna akcja Pragi odbywała się pod auspicjami mocarstw, za ich wiedzą i zgodą, pod kontrolą międzysojuszniczej komisji. Szybkie konsultacje z wojskowymi misjami Francji i Wielkiej Brytanii oraz delegatami na konferencję pokojową w Paryżu nie potwierdziły rozsiewanych przez Czechów pogłosek⁵⁰.

Do zbadania zatem sytuacji na miejscu zostali wysłani: por. Foster z biura Coolidge'a w Warszawie, prof. Kerner z biura w Pradze oraz por. Rowling z brytyjskiej misji wojskowej. Urzędująca w Ostrawie komisja okazała się samozwańczym organem składającym się z ochotników, oficerów różnych armii pochodzenia czeskiego. Foster dla wyjaśnienia okoliczności udał się do Pragi na rozmowy z Masarykiem. Strona czeska musiała przyznać się do blefu, a próbując zachować twarz, tłumaczyła się wyższą koniecznością oraz brakiem odpowiedzi Francuzów na ich prośby i zapytania.

Ostre rozbieżności zdań co do Czechosłowacji oraz wytyczania jej granic, zwłaszcza na Śląsku Cieszyńskim, wystąpiły między Kernerem a Coolidge'em. Kerner, życzliwie ustosunkowany do Czechów, 27 stycznia w obszernym raporcie pt. „Report on the Czecho-Slovak-Polish boundary question (Mährisch Ostrau-Teschen)”, biorąc pod uwagę kryteria historyczne, etniczne, ekonomiczno-polityczne, geograficzne i kulturowe, optował za granicami historycznymi przemawiającymi w całości na korzyść Czechosłowacji. Posługując się przykładem Fryderyka II, który zajmując Śląsk nie tylko wymógł podpis Marii Teresy, ale i czeskiego Sejmu, udowadniał ścisły związek spornych ziem z koroną św. Wacława. Inne kryteria, uznając za niewystarczające lub mało sprawiedliwe, zbijał punkt po punkcie. I tak przy argumentach etnicznych, bardziej korzystnych dla Polaków, wykazywał istnienie enklaw narodowych, np. między Frýdkiem a Bielitz (Bielsko-Biała) ludności posługującej się dialektem słoweńskim, tworzących tzw. miniaturową Macedonię. Wykorzystując dane statystyczne, pokazywał zróżnicowanie narodowe spornego obszaru, gdzie na 102 tys. mieszkańców 77 tys. stanowili Polacy, 17 tys. – Niemcy, 6 tys. – Czesi. Przy argumentach geograficznych odwoływał się do jedności i spójności spornego terenu z niemieckim Śląskiem, tj. z obszarem leżącym na zachód, a nie na wschód. Jeszcze większy związek z niemieckim zachodem, a nie polskim wschodem, eksponował w kwestiach ekonomicznych i kulturowych. Wszystkie wywody prowadziły go wprost do konkluzji, że przyjęcie wyłącznie kryteriów etnicznych wywoła komplikacje w sferze ekonomicznej, geograficznej i administracyjnej. Sugerował zatem podział: obszary na zachód od linii kolejowej Bogumin–Koszyce powinny być przyznane Czechosłowacji, na wschód

⁵⁰ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace [Transmittal of a report by Lieutenant R.C. Foster concerning the occupation of the Duchy of Teschen by the Czechoslovak troops under cover of a so-called Allied Commission], [Information that the fighting between the Poles and the Czechs in Eastern Silesia], [Report on a conversation with Mr. Tusar, the Czechoslovak Minister at Vienna], [Lieutenant Frederic R. King to A.C. Coolidge], Vienna 27 I, 29 I, 31 I 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 317–322.

od niej – Polsce. Sama zaś kolej winna być pozostawiona we wspólnym użytkowaniu obu stron. Rozwiązanie to, stanowiące kompromis między argumentami historycznymi i etnicznymi, Kerner uznał za najbardziej sprawiedliwe⁵¹.

Tymczasem Coolidge, nie podzielając stanowiska swojego byłego studenta, odrzucał zaprezentowane argumenty. Raport Knera co prawda został w całości wysłany do Paryża, ale opatrzone przez Coolidge'a licznymi uwagami i komentarzami, wyraźnie broniącymi polskiego stanowiska. Odnośnie do pierwszego punktu Coolidge pisał: „nie wydaje mi się, by argumenty historyczne zostały odpowiednio przedstawione” i przekonywał, że sporny teren znacznie dłużej w historii pozostawał w rękach polskich niż czeskich. Przykład zaś z Fryderykiem II uwiarygadniającym swoje prawa do Śląska określił wprost jako niepoważny. Za nierzetelnie przedstawione uznał też argumenty etniczne. Polemizował z zaliczaniem Ślązaków do niemieckiej grupy etnicznej, podając za przykład termin *Wasserpölacken*, używany często przez samych Niemców na określenie tejże grupy. Za niczym niedokumentowane uznał luźne konstatacje, jakoby sami Niemcy zamieszkujący sporny teren opowiadali się za rządami Czechów, a nie Polaków. Uzasadnienia ekonomiczne zaś określił jako nadmiernie uproszczone, a kwestie geograficzne zalecał poddać analizie ekspertów⁵².

Przyjazd Coolidge'a do kraju św. Wacława⁵³ oraz rozmowy i spotkania z czechosłowackimi politykami na początku lutego umożliwiły lepsze rozeznanie w stanowisku Pragi, choć nie do końca przekonały. Prezydent Masaryk z jednej strony podkreślał wiarę w słuszność idei samostanowienia, ale z drugiej odwoływał się do historycznych racji. Ukazując złożoność narodową Bohemii, przemieszanie Niemców z Czechami, niemożność jednoznacznego rozdzielenia, kategorycznie domagał się Bohemii w granicach Czechosłowacji. Przekonywał, że Czesi nie mogą zrezygnować ze swoich centralnych ziem, nawet gdyby stanowisko aliantów było odmienne. Masaryk uskarżał się również na Austrię, Węgry i Polskę. Z goryczą mówił o nieuczciwościach Węgrów, którzy na przykład zwrócili się do Banku Austro-Węgier o wypłacenie 2 mln koron przyznanej im pożyczki, nie biorąc pod uwagę znacznego uszczuplenia obecnego terytorium. Narzekał na Austrię odmawiającą zwrotu zagrabionego w czasie wojny mienia czeskiego. Od Polski domagał się historycznych ziem aż – jak enigmatycznie stwierdził – po granice z Galicją⁵⁴.

⁵¹ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace [Transmittal of R.J. Kerner's report], Vienna 27 I 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 312–317.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ O stosunkach amerykańsko-czechosłowackich tego okresu pisali: M. Polišínská, *Diplomatické vztahy Československa a USA 1918–1968*, Praha 2012; H. Parafianowicz, *Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych w latach 1918–1933*, Białystok 1996; B.M. Unterberger, *The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia*, Chapel Hill 1989.

⁵⁴ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace [Conversation with President Masaryk], [Opinion of President Masaryk and Mr. Stepanik], Vienna 5 II 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 327–329.

W raportach Coolidge'a z wizyty w Pradze pojawia się zauważalny dystans wobec Czechów, czasem wręcz niechęć do Masaryka. Prezydent jawi się jako przemęczony, niewyspany, poirytowany polityk, uwikłany w konflikt z Polakami o Śląsk Cieszyński. Z jednej strony Czesi opisani zostali jako naród uzdolniony, pracowity, dobrze zorganizowany, pragmatyczny, posiadający najlepszych liderów, a z drugiej – niebezpiecznie podatny na ideologię bolszewicką⁵⁵. Symptomatyczne, że w relacjach zabrakło, tak jak w przypadku wizyty na Węgrzech, opisów ciepłego i serdecznego przyjęcia, choć z innych źródeł wiadomo o entuzjastycznym stosunku Czechów do prezydenta Wilsona.

Do pozostałych dwóch krajów: Polski⁵⁶ i Jugosławii (Królestwa SHS) Coolidge osobiście nie pojechał ani nie spotkał się i nie przeprowadzał rozmów z polskimi czy jugosłowiańskimi politykami. Swą wiedzę opierał na informacjach płynących z biur zainstalowanych w Warszawie i Belgradzie. Nie oznacza to jednak, że nie śledził z uwagą i bacznie nie obserwował rozwoju wypadków.

Już 9 stycznia 1919 r., a następnie 11 stycznia, zaraz po przyjeździe do Wiednia, sporządził pierwsze raporty o Polsce, choć jak zaznaczał, informacje w nich zawarte w pewnym stopniu były zasłyszane i nie do końca zweryfikowane. Pierwsze akapity poświęcił konspiracyjnej działalności hr. Eustachego Sapiehy, który jako jeden z inicjatorów zamachu stanu w nocy z 4 na 5 stycznia 1919 r. próbował obalić rząd Jędrzeja Moraczewskiego. Dość chaotyczny, fragmentaryczny opis bardziej sygnalizował niestabilną sytuację polityczną w Polsce, niż ją analizował. Omawiając sprawy wojskowe, Coolidge pisał o problemach polskiej armii leżących nie w braku ludzi, a broni. Józef Piłsudski, mimo niedostatecznych środków, zakładał zatrzymanie pochodu bolszewików według zasady w pierw obrona, potem tworzenie państwa i wytyczanie granic. Stosunki polsko-czeskie Coolidge określił wówczas jako nie najlepsze. Gdy Czesi zirytowani byli niekorzystną ich zdaniem linią demarkacyjną na Śląsku, Polaków zdenerwował imperializm, jak mówili, Czechów w dążeniu do utworzenia korytarza ku Adriatykowi. Stosunki polsko-ukraińskie, choć napięte, miały szansę na uregulowanie pod warunkiem podpisania porozumienia pozostawiającego Galicję Wschodnią jako autonomiczną strukturę w rękach ukraińskich, z Lwowem wspólnie zarządzanym przez Polaków i Ukraińców. Przy okazji Górnego Śląska powielona została opinia o dyferencji narodowej społeczeństwa.

⁵⁵ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace [Impressions regarding the critical situation in Czechoslovakia], Vienna 5 II 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 330–334.

⁵⁶ Literatura dotycząca relacji Stanów Zjednoczonych i Polski zob. J. Karski, *Great Powers & Poland, 1919–1945. From Versailles to Yalta*, Lanham MD 1985 (wznowienie: Lanham 2014); B. Winid, *W cieniu Kapitolu. Dyplomacja polska wobec Stanów Zjednoczonych Ameryki 1919–1939*, Warszawa 1991; N. Peace, *Poland, the United States, and the Stabilization of Europe, 1919–1933*, New York 1986; J.R. Wędrowski, *Stany Zjednoczone a odrodzenie Polski. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec sprawy polskiej i Polski w latach 1916–1919*, Wrocław 1980; P.S. Wandycz, *The United States and Poland, Cambridge MA 1980*; L.E. Gerson, *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914–1920. A Study in the Influence on American Policy of Minority Groups of Foreign Origin*, New Haven 1953.

Gdy wielcy posiadacze wykazywali obojętność, stan górniczy preferował związki z Niemcami, a wiejska populacja – związki z Polską⁵⁷.

Więcej konkretnych informacji dostarczyły Coolidge'owi raporty Fostera z 9 stycznia z rozmowy z Ignacym Paderewskim i 15 stycznia z rozmowy z Piłsudskim. W pierwszym opisanie zostały wrażenia Paderewskiego z powrotu do kraju przez Kraków, Poznań do Warszawy oraz z dwóch spotkań z Piłsudskim. Paderewski uzasadniał odrzucenie pierwszej propozycji tworzenia rządu ze względu na fakt uzyskania władzy przez Piłsudskiego z rąk Rady Regencyjnej. Jednakże próba przewrotu Sapiehy wpłynęła na modyfikację jego stanowiska. Uświadomiła bowiem brak pełnej reprezentatywności politycznej rządu Moraczewskiego. Ostatecznie 16 stycznia Piłsudski powierzył Paderewskiemu misję tworzenia nowego rządu⁵⁸.

W drugim raporcie Fostera ze spotkania z Piłsudskim dominowała kwestia konfliktu polsko-ukraińskiego⁵⁹. Celem miały być: ustanowienie neutralnej strefy, zawieszenie działań zbrojnych i oddanie wielkim mocarstwom do rozstrzygnięcia ich na konferencji pokojowej w Paryżu. Rozmowy z Ukraińcami, podjęte przez gen. Tadeusza Rozwadowskiego, nie przyniosły rezultatu. Piłsudski oczekiwał uwolnienia Lwowa wraz obszarem w promieniu 20 km od miasta oraz połączenia go trzema liniami kolejowymi z Warszawą, Krakowem i Przemyślem. Podkreślał związki Lwowa – centrum życia Galicji – z Polską. Kolejnym miastem, o które się upominał dla Polski, był Drohobycz. W podsumowaniu Foster krytycznie zauważył, że Piłsudski choć o sprawach Polski mówił z prawdziwym i autentycznym przekonaniem, otaczał się grupą zwolenników politycznych niewystarczającą do reprezentacji całego kraju. Nie ukrywał natomiast sympatii wobec Paderewskiego⁶⁰, życzliwie ocenianego w Białym Domu⁶¹.

Duże zawirowania towarzyszyły też tworzeniu się Jugosławii (Królestwa SHS)⁶². 11 punkt wilsonowskiego programu zakładał, że Rumunia, Serbia, Czarnogóra odzyskają utracone w czasie wojny terytoria, Serbii zostanie przyznany wolny dostęp do morza, a stosunki między różnymi państwami bałkańskimi będą oparte

⁵⁷ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace [impressions concerning the situation in Poland], Vienna 9 I, 11 I 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 2, s. 227–233.

⁵⁸ R.C. Foster to A.C. Coolidge [Interview with I.J. Paderewski], Warsaw 9 I 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 365–367.

⁵⁹ Szerzej zob. A.J. Leinwand, *Walka dyplomatyczna Polski o Galicję Wschodnią 1918–1923*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 46 (2011), s. 85–98; L. Mroccka, *Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923*, Kraków 1998.

⁶⁰ O przychylnym stosunku Fostera nie tylko dla Paderewskiego, ale i sprawy polskiej, w tym kwestii Galicji Wschodniej, pisał J. Ciechanowski w raporcie do MSZ z 23 VI 1919 r. *Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego*, t. 2, red. W. Stankiewicz, A. Piber, Warszawa 1974.

⁶¹ R.C. Foster to A.C. Coolidge [Interview with General Piłsudski], Warsaw 15 I 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 368–369.

⁶² Literatura dotycząca relacji amerykańsko-jugosłowiańskich po I wojnie światowej jest niezwykle skromna i ogranicza się praktycznie do jednej pozycji: I. Tasovac, *American Foreign Policy and Yugoslavia, 1939–1941*, College Station TX 1999.

na przyjacielskich porozumieniach uwzględniających linie podziału wspólnot i narodowości⁶³. Tymczasem pod koniec lutego 1919 r. por. King donosił z Belgradu o ogromnych trudnościach w formowaniu państwa Słowian Południowych: w wytyczeniu granic, powołaniu rządu, uznaniu przez aliantów. Nieufność między Serbami a Chorwatami, jednoczesne ignorowanie oczekiwania Słoweńców, a nade wszystko żądania Włochów obwiniających Austro-Węgry o 40-letnie faworyzowanie Słowian, tworzyły trudne do rozstrzygnięcia dylematy. Włochów podejrzewano o wspieranie separatystycznego ruchu Chorwatów i próby oderwania Dalmacji. Dalmacja, ogólnie biedny i górzysty region, jak pisał płk Miles, była z krwi i sentymentu jugosłowiańska, ale majątki, handel, banki pozostawały w rękach włoskich⁶⁴. W monarchii Habsburgów wraz z Fiume⁶⁵ była oknem na świat. Włochy prowadziły ostry spór nie tylko o przynależność Fiume, ale i Triestu. O ile Triest na mocy traktatu w Saint-Germain-en-Laye został przyznany Włochom, o tyle z Fiume (dzisiejsza Rijeka) sprawa była bardziej skomplikowana. W czasie negocjacji dotyczących przyszłości miasto zajął we wrześniu 1919 r. włoski lotnik wojskowy, poeta, prozaik Gabriele d'Annunzio i proklamował na tym obszarze Regencję Carnaro. Na mocy traktatu w Rapallo rząd włoski zawarł z Królestwem SHS porozumienie ustanawiające Wolne Miasto Fiume. Nie urzeczywistniło się zatem oczekiwanie Wilsona, zawarte w memorandum z 23 kwietnia, zrzeczenia się Fiume przez Włochów⁶⁶.

Po czterech miesiącach działalności misji i wysłaniu do Paryża niezliczonej ilości raportów Coolidge, dostrzegając wyczerpywanie się dotychczasowej formuły, zaczął rozważać zaprzestanie prac. Swój zamiar zasygnalizował w liście do Grewa z 27 kwietnia. Podstawowym uzasadnieniem miały być już zapadłe na konferencji pokojowej w Paryżu podstawowe decyzje dotyczące Austrii. Misja, zdaniem Coolidge'a, wykonała najważniejsze zadanie związane z przygotowaniem do traktatu pokojowego. Wśród innych argumentów pojawiły się zwłaszcza te ukazujące

⁶³ H. Marczevska-Zagdańska, *Od imperiów do państw narodowych 1914–1917: przemiany dyskursu politycznego administracji prezydenta Woodrow Wilsona wobec Europy Środkowej i Wschodniej oraz kwestii samostanowienia*, w: *Perspektywy przegranych i zwycięzców Wielkiej Wojny. Zbiorew tożsamości i indywidualne doświadczenia w Europie Środkowo-Wschodniej (1914–1921)*, red. A. Nowak, Warszawa 2018, s. 243–298; A. Mania, *Europa Środkowa w celach polityki USA w latach I wojny światowej. 14 punktów Wilsona*, w: *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i XX wieku)*. *Studia ofiarowane Profesorowi Marianowi Zgórniakowi*, red. I. Stawowy-Kawka, W. Rojek, Kraków 2003, s. 147–157.

⁶⁴ A.C. Coolidge to the Commission to Negotiate Peace, [extracts from reports by L.R. King], Vienna 2 III 1919, Lieutenant Colonel Sherman Miles to A.C. Coolidge [report on the question of the future nationality of the Dalmatian coast], Spalato 29 III 1919, FRUS, 1019, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 476–479, 492–496.

⁶⁵ Lieutenant Colonel Sherman Miles to A.C. Coolidge [Report on Fiume situation], Lieutenant Le Roy King to A.C. Coolidge [report on general situation], Agram via Vienna 15 III, 16 III, 19 III 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 479–489.

⁶⁶ Lieutenant Le Roy King to A.C. Coolidge [extract from a report concerning effect in Jugoslavia of President Wilson's declaration regarding Fiume], Agram 10 V 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 497–498.

zmiennosc sytuacji i okolicznosci. W przypadku Polski i Czechoslowacji ustanowione zostaly regularne placowki dyplomatyczne, wyjmujace obszar ten spod obserwacji misji. Biura w Warszawie i Pradze zamknieto. Do Wiednia przybyla francuska misja wojskowa, wplywajaca na pomniejszenie znaczenia i rangi misji USA. Ustalenie granic Jugoslawii (Krolestwa SHS) eliminowalo potrzebe dalszej obserwacji, za co czesciej wylanjajace sie jako priorytetowe kwestie ekonomiczne znajdowaly sie w gestii odrębnej gospodarczej misji amerykanskiej. Zmęczenie czlonków misji Coolidge'a, rozlaka z rodzinami i tęsknota za domem stanowily nie mniej wazny powód⁶⁷.

W Paryżu, po naradzie, delegacja amerykanska postanowila wyslac do Departamentu Stanu rekomendacje dotyczaca zakonczenia misji Coolidge'a. W jej miejsce zaproponowano wyslanie do Wiednia obserwatora w randze konsula, dzialajacego nieoficjalnie do czasu podpisania traktatu. 16 maja Coolidge otrzymal oficjalne pismo odwotujace misje, nakazujace w mozliwie szybkim czasie zamkniecie prac oraz przekazanie dokumentow następcy Halsteadowi, dawnemu konsulowi generalnemu w Wiedniu i Sztokholmie. 29 maja Lansing przeslal na rece Coolidge'a specjalne podziekowania za „wspaniala i odpowiedzialna prace w Austrii i na Węgrzech”⁶⁸.

Coolidge powrocil z Wiednia do Paryża 24 maja. Dwa dni pozniej w ramach codziennego spotkania amerykanskich delegatow pelnomocnych, w obecnosci sekretarza stanu Lansinga, gen. Blissa, dyplomaty Henry'ego White'a oraz Christiana Hertera, pokrótce zaprezentowal swoje wrazenia z misji. Uwaga sluchaczy skoncentrowala sie przede wszystkim na ksztaltowaniu sie granic: austriacko-węgierskiej (Burgenland), austriacko-serbskiej i austriacko-slowenskiej (Karyntia), austriacko-wloskiej (Tyrol) czy austriacko-czechoslowackiej (zloza węgla)⁶⁹.

Archibald Coolidge jako delegat amerykanski na konferencje pokojowa zostal wciagnity w czerwcu i lipcu do prac poszczegolnych komisji: centralnej komisji do spraw terytoriow, komisji do spraw czechoslowackich, komisji do spraw roszczen terytorialnych Rumunii i Jugoslawii, komisji do spraw terytorialnych Grecji czy komisji rozpatrujacej petycje austriackie. Uczestniczyl tez w opracowaniu traktatu mniejszosciowego. Do Stanow Zjednoczonych powrocil dopiero we wrzesniu 1919 r., natychmiast wlaczajac sie w tworzenie Council on Foreign Relations i wydawanego przez Rade prestizowego periodyku „Foreign Affairs”, ktorego redaktorem naczelnym pozostawal do smierci.

⁶⁷ The Office of the Secretary General of the Commission to Negotiate Peace to the Commissioners Plenipotentiary [consideration of suggestion by Professor Coolidge that his Mission be closed], Paris 27 IV 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 524–525.

⁶⁸ The Commission to Negotiate Peace to A.C. Coolidge [instructions to make immediate arrangements to bring Mission to a close], Paris 16 V 1919, The Commission to Negotiate Peace to Professor A.C. Coolidge Commission's expression of appreciation for valuable work], Paris 27 V 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 12, s. 526–527.

⁶⁹ Minutes of the Daily Meetings of the Commissioners Plenipotentiary, Paris 26 V 1919, FRUS, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. 11, s. 186–187.

Jego imponująca, choć dziś w wielu aspektach zapomniana, wielokierunkowa aktywność na forum międzynarodowym, wzbudzająca uznanie i szacunek wielu mu współczesnych, wywołuje u niektórych bardziej krytyczny osąd. Wyprawa rosyjska zakończyła się bowiem totalnym fiaskiem. Złe przygotowana, wykorzystująca zaledwie jedno, amerykańskie źródło informacji, skrócona w czasie, nie rozszerzyła wiedzy Departamentu Stanu, nie wniosła żadnych nowych elementów poznawczych, o których nie donosiłby konsul Cole. Lepiej przygotowana od strony organizacyjnej druga misja – wiedeńska – dostarczyła co prawda ogromnej ilości wiedzy, ale jak się wydaje, wykorzystanej w minimalnym zakresie. Perspektywa amerykańska w ujęciu niektórych zagadnień, przytłaczająca różnorodność problemów – czasem szkicowo, pobieżnie traktowanych – rozległego obszaru od Bałtyku po Morze Czarne i Adriatyk utrudniały percepcję. W Paryżu w trakcie międzysojusznicznych dyskusji i sporów wykuwały się kompromisy nie zawsze wychodzące naprzeciw oczekiwaniom narodów. Idea samostanowienia przeplatała się z interesami mocarstw, argumenty historyczne z argumentami etnograficznymi, dążenia zwycięzców z postulatami pokonanych. Wątpliwe, by w tym tyglu był jeszcze czas na dogłębne, spokojne analizowanie raportów. Raportów czasem wręcz wykluczających się, jak dwugłos Kerner–Coolidge.

Drugoplanową rolę Coolidge'a, nie pomniejszając w niczym jego wysiłku, wkładu pracy, wiedzy i zasług, ukazuje też działalność w komisjach. W chwili powrotu Coolidge'a do Paryża prace nad traktatem pokojowym z Niemcami były na ukończeniu. Do chwili jego podpisania 28 VI 1919 r., delegacja amerykańska pozostawała w pełnym składzie. Prezydent Wilson opuścił Francję natychmiast w dniu podpisania traktatu, a w ślad za nim zaczęli rozjeżdżać się do domów inni amerykańscy delegaci. Paryż pustoszał, w komisjach nadal funkcjonujących pojawiły się wakaty. Coolidge, powracający właśnie ze swej misji w byłej monarchii austro-węgierskiej, idealnie nadawał się do wypełnienia owej luki.

Archibald C. Coolidge's Two Missions to Europe (1918–1919)

Abstract

Archibald Coolidge, a professor at Harvard University, was twice sent on behalf of the State Department on a fact-finding mission to Europe: to Russia (April–October 1918) and to the former Austro-Hungarian monarchy (December 1918 – May 1919). The objective was to collect up-to-date information on national, political, social, and cultural developments to prepare the American delegation for the Paris Peace Conference. The first mission, which covered Murmansk and Arkhangelsk, did not produce the anticipated results or provide any new insights for the Wilson administration. It was cut short due to political and diplomatic turmoil (civil war and allied intervention in Russia) and military upheaval in Arkhangelsk. The second mission, much better prepared and organised, gave the American delegates in Paris a wealth of valuable understandings and observations. Through headquarters in Vienna and offices in Budapest, Prague, Warsaw and Zagreb, reports were sent to Paris on such matters as the dispute over

Burgenland, Klagenfurt, Těšín Silesia, Eastern Galicia, Dalmatia, Fiume and Trieste. Much attention was paid to the Bolshevik coup in Hungary or the underground activities of Count Sapieha. The effectiveness of applying the historical, ethnic, geographical, and economic principles to the delimitation of the borders of the newly created states was discussed. Operating in the background, Coolidge remained outside the mainstream decision-making of the Peace Conference. His extensive reports appear to have had little impact on the final settlement. During the inter-allied discussions and disputes, compromises were forged that did not always meet the expectations of the nations. The idea of self-determination was intertwined with the interests of the superpowers, historical arguments with ethnographic arguments, and the aspirations of the victors with the demands of the defeated.

Две миссии Ачибальда К. Кулиджа в Европу (1918–1919)

Аннотация

Арчибальд Кулидж, профессор Гарвардского университета, дважды направлялся по поручению Госдепартамента США с разведывательной миссией в регион Европы: в Россию (апрель–октябрь 1918 г.) и в бывшую Австро-Венгерскую монархию (декабрь 1918 г. – май 1919 г.). Целью было собрать актуальную, текущую информацию о развитии национальной, политической, общественной и культурной ситуации, необходимую для подготовки американской делегации к Парижской мирной конференции. Первая миссия, охватывающая Мурманск и Архангельск, не принесла ожидаемых результатов. Она не привнесла ничего нового в когнитивную сферу администрации Вильсона. Из-за политических и дипломатических потрясений (гражданской войны и интервенции союзников в Россию), а также военного переворота в самом Архангельске срок ее действия был сокращен. Вторая, гораздо лучше подготовленная и организованная, предоставила американским делегатам в Париже массу ценных размышлений и наблюдений. Через штаб-квартиру в Вене и офисы в Будапеште, Праге, Варшаве и Загребе в Париж направлялись отчеты, между прочим, о: споре о Бургенланде, Клагенфурте, Тешинской Силезии, Восточной Галиции, Далмации, Фиуме или Триесте. Большое внимание было уделено большевистскому перевороту в Венгрии и конспиративной деятельности графа Сапеги. Обсуждалась эффективность применения исторических, этнических, географических и экономических принципов при демаркации границ новообразованных государств. Действуя в тылу, Кулидж оставался вне основного процесса принятия решений на мирной конференции. Его обширные отчеты, кажется, в небольшой степени повлияли на принятые решения. В ходе межсоюзных дискуссий и споров были достигнуты компромиссы, которые не всегда оправдывали ожидания наций. Идея самоопределения переплеталась с интересами великих держав, исторические аргументы с этнографическими, стремления победителей с требованиями побежденных.

Bibliografia

Źródła drukowane

Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego, t. 2, red. W. Stankiewicz, A. Piber, Warszawa 1974.
Coolidge H.J., Lord R.H., *Archibald Coolidge. Life and Letters*, Boston–New York 1932 (Freeport NY [1971]).

- Károlyi M., *Memoirs of Michael Karolyi. Faith without Illusion*, transl. C. Karolyi, introd. A.J Taylor, New York 1957.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* [FRUS], 1919: *The Paris Peace Conference*, vol. 2, ed. J.V. Fuller, T. Dennett, Washington 1942.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* [FRUS], 1919: *The Paris Peace Conference*, vol. 11–12, ed. J.V. Fuller, T. Dennett, Washington 1947.
- The Intimate Papers of Colonel House*, ed. Ch. Seymour, vol. 4, Boston–New York 1928.

Opracowania

- Ablovatski E., *Revolution and Political Violence in Central Europe. The Deluge of 1919*, Cambridge UK–New York NY 2021.
- Ambrosius L.E., *Woodrow Wilson and American Internationalism*, New York 2017.
- Bednar K., *Transatlantic Relations and the Great War. Austria-Hungary and the United States*, Abingdon–Oxon–New York NY 2022.
- Berlin J.D., *The United States and the Burgenland 1918–1920*, „Austrian History Yearbook” 8 (1971), s. 39–59.
- Bevc V., *American Diplomacy and Carinthian Slovenians*, Ljubljana 2008.
- Borsányi G., *The Life of a Communist Revolutionary, Béla Kun*, Boulder, Colo.–New York 1993.
- Buttin F., *The Polish–Czechoslovak Conflict over Teschen Silesia (1918–1920): a Case Study*, „Perspectives” 5 (2005–2006), s. 63–78.
- Byrnes R.E., *Archibald Cary Coolidge: A Founder of Russian Studies in the United States*, „Slavic Review” 37 (1978), no. 4, s. 651–667.
- Byrnes R.E., *Awakening American Education to the World. The Role of Archibald Cary Coolidge, 1866–1928*, Notre-Dame 1982.
- Coolidge A.C., *Origins of the Triple Alliance. Three Lectures*, New York 1917.
- Coolidge A.C., Pribram A.F., *The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879–1914*, vol. 1–2, Cambridge 1920–1921, New York 1967.
- Coolidge A.C., *Ten Years of War and Peace*, Cambridge 1927.
- Coolidge A.C., *The United States as a World Power*, New York 1908, St. Clair Shores MI 1971.
- Cornwall M., *The Last Years of Austria-Hungary. Essays in Political and Military History, 1908–1918*, Exeter 1990.
- Ferguson W.S., Haskins C.H., Gay E.F., Merriman R.B., *Archibald Cary Coolidge 1866–1928*, „Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences” 64 (1930), no. 12, s. 514–518.
- Filipowicz M., *Emigranci i jankesi. O amerykańskich historykach Rosji*, Lublin 2007.
- Gelfand L.E., *The Inquiry. American Preparations for Peace 1917–1919*, New Haven–London 1963.
- Gerson L.E., *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914–1920; a Study in the Influence on American Policy of Minority Groups of Foreign Origin*, New Haven 1953.
- Glant T., *Through the Prism of the Habsburg Monarchy. Hungary in American Diplomacy and Public Opinion during World War I*, Boulder CO–Highland Lakes NJ 1998.
- Grose P., *Continuing the Inquiry. The Council on Foreign Relations from 1921 to 1996*, New York 1996.
- Herman A., *Wilson, Lenin, and the Birth of the New World and Internationalism*, New York 2017.
- Horčička V., *Vztahy Rakousko-Uherska a Spojených států amerických v období první světové války*, Praha 2007.
- House J.M., Curzon D.P., *Russian Expeditions 1917–1920*, Washington DC 2019.
- Januszewska-Jurkiewicz J., *Zaolzie w polityce rządu i opinii społeczeństwa polskiego (1925–1937)*, Katowice 2001.

- Karski J., *Great Powers & Poland, 1919–1945. From Versailles to Yalta*, Lanham MD 1985 (wznowienie: Lanham 2014).
- Knyt A., *Zaolzie. Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński 1918–2008*, Warszawa 2008.
- Kornat M., *Polska sowietologia i niemieckie Ostforschung. O Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie i Instytucie Gospodarki Wschodnioeuropejskiej w Królewcu*, „Polski Przegląd Stosunków Międzynarodowych” (2017), nr 7, s. 43–70.
- Leinwand A.J., *Walka dyplomatyczna Polski o Galicję Wschodnią 1918–1923*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 46 (2011), s. 85–98.
- Levy J., *The Intermarium. Wilson, Madison, & East Central European Federalism*, New York 2007.
- Lord R.H., *The Second Partition of Poland. A Study in Diplomatic History*, Cambridge 1915.
- Major I.M., *American Hungarian Relations, 1918–1944*, Astor FL 1974.
- Mania A., *Europa Środkowa w celach polityki USA w latach I wojny światowej. 14 punktów Wilsona*, w: *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i XX wieku)*. *Studia ofiarowane Profesorowi Marianowi Zgórnikowi*, red. I. Stawowy-Kawka, W. Rojek, Kraków 2003, s. 147–157.
- Mania A., *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Związku Radzieckiego w latach 1933–1941*, Warszawa 1987.
- Marczewska-Zagdańska H., *Misja Williama Bullitta do Rosji (luty–marzec 1919). Błąd czy nieudana próba pragmatycznego działania?*, „Kwartalnik Historyczny” 129 (2022), nr 4, s. 824–851.
- Marczewska-Zagdańska H., *Od imperiów do państw narodowych 1914–1918: przemiany dyskursu politycznego administracji prezydenta Woodrow Wilsona wobec Europy Środkowej i Wschodniej oraz kwestii samostanowienia*, w: *Perspektywy przegranych i zwycięzców Wielkiej Wojny. Zbiorowe tożsamości i indywidualne doświadczenia w Europie Środkowo-Wschodniej (1914–1921)*, red. A. Nowak, Warszawa 2018, s. 243–298.
- Marczewska-Zagdańska H., *Od przyjaźni przez zerwanie do sojuszu. Meandry amerykańsko-rosyjskich relacji*, w: *Politycy, dyplomaci i żołnierze. Studia i szkice z dziejów stosunków międzynarodowych w XX i XXI wieku ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Maciejowi Brzezińskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. D. Jeziorny, S.M. Nowinowski, R.P. Żurawski vel Grajewski, Łódź 2017, s. 223–238.
- Marczewska-Zagdańska H., *Stany Zjednoczone wobec polityki regionalnej Polski i Czechosłowacji (1918–1939)*, w: *Międzymorze. Nadzieje i ograniczenia w polityce II Rzeczypospolitej*, red. E. Znamierowska-Rakk, Warszawa 2016, s. 267–293.
- Mroccka L., *Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923*, Kraków 1998.
- Nelson J.C., *The Polar Bear Expedition. The Heroes of America's Forgotten Invasion of Russia, 1918–1919*, New York NY 2019.
- Parafianowicz H., *Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych w latach 1918–1933*, Białyсток 1996.
- Pastor P., *Hungary Between Wilson and Lenin. The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three*, Boulder CO–New York 1976.
- Pastor P., *Revolutions and Interventions in Hungary and Its Neighbor States, 1918–1919*, Boulder CO–Highland Lakes NJ–New York 1988.
- Peace N., *Poland, the United States, and the Stabilization of Europe, 1919–1933*, New York 1986.
- Phelps N.M., *U.S.-Habsburg Relations from 1815 to the Paris Peace Conference. Sovereignty Transformed*, Cambridge–New York 2013.
- Polišenská M., *Diplomatické vzťahy Československa a USA 1918–1968*, Praha 2012.
- Pudłocki T., Ruszała K., *Postwar Continuity and New Challenges in Central Europe, 1918–1923. The War that Never Ended*, New York 2022.
- Richard C.J., *When the United States Invaded Russia. Woodrow Wilson's Siberian Disaster*, Lanham 2013.

- Romsics I., *The Dismantling of Historic Hungary. The Peace Treaty of Trianon, 1920*, Boulder CO–New York 2002.
- Shepardson W., *Early History of the Council on Foreign Relations*, Stamford CT 1960.
- Statdler K.R., *Fifty Troubled Years: The Story of the Burgenland*, „Austrian History Yearbook” 8 (1971), s. 59–79.
- Tasovac I., *American Foreign Policy and Yugoslavia, 1939–1941*, College Station TX 1999.
- The Great War and Memory in Central and South-Eastern Europe*, ed. O. Luthar, Boston 2016.
- Throntveit T., *Power without Victory. Woodrow Wilson and the American Internationalist Experiment*, Chicago 2017.
- Trianon, Trianon! A Century of Political Revisionist Mythology*, ed. V. Puşcaş, I.N. Sava, Cluj–Napoca 2021.
- Unterberger B.M., *The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia*, Chapel Hill 1989.
- Valenta, J., *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*, Ostrava 1961.
- Vares M., *The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy*, Jyväskylä 2008.
- Wandycz P.S., *The United States and Poland*, Cambridge MA 1980.
- Wędrowski J.R., *Stany Zjednoczone a odrodzenie Polski. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec sprawy polskiej i Polski w latach 1916–1919*, Wrocław 1980.
- Winid B., *W cieniu Kapitolu. Dyplomacja polska wobec Stanów Zjednoczonych Ameryki 1919–1939*, Warszawa 1991.
- Wnętrzak G., *Stosunki polityczne i narodowościowe na pograniczu Śląska Cieszyńskiego i Galicji Zachodniej w latach 1897–1920*, Toruń 2014.
- Wolff L., *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe*, Stanford 2020.
- Zenkevich I., *Archibald Cary Coolidge: A Promoter of Russian Studies in the United States*, *Moscow State University of Psychology and Education*, „Language and Text” 3 (2016), no. 3, s. 78–85.
- Zimmermann F., *The Role of the Burgenland in the History of the Habsburg Monarch*, „Austrian History Yearbook” 8 (1971), s. 7–38.

Hanna Marczevska-Zagdańska, dr hab., prof. Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk; specjalizacja: stosunki międzynarodowe, historia dyplomacji amerykańskiej XIX i XX w., amerykańska polityka wobec imperium Habsburgów, rejonu Europy Środkowej i Wschodniej oraz Rosji i Związku Sowieckiego (hmarczewska@ihpan.edu.pl).

Hanna Marczevska-Zagdańska, PhD, professor of the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences; she specialises in international relations, history of American diplomacy in the 19th and 20th centuries, American policy towards the Habsburg Empire, Central and Eastern Europe and Russia and the Soviet Union (hmarczewska@ihpan.edu.pl).